

Etyka a bioetyka. Źródło problemów bioetycznych

- Wprowadzenie
- Przeczytaj
- Schemat
- Sprawdź się
- Dla nauczyciela

Etyka a bioetyka. Źródło problemów bioetycznych

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Medycyna jest w dzisiejszych czasach ważnym aspektem życia każdego człowieka – wszyscy w jakimś momencie mamy z nią kontakt. Czy medycyna ma jakiś wymiar etyczny? Inaczej mówiąc: czy to, co dzieje się w szpitalach, klinikach i laboratoriach, opiera się na regułach wywodzących się z naszych systemów wartości?

Twoje cele

- Scharakteryzujesz bioetykę jako praktyczną i interdyscyplinarną dyscyplinę wiedzy.
- Wskażesz niektóre spory bioetyczne.
- Powiążesz stanowiska bioetyczne z teoriami etycznymi, do których się odwołują.

Przeczytaj

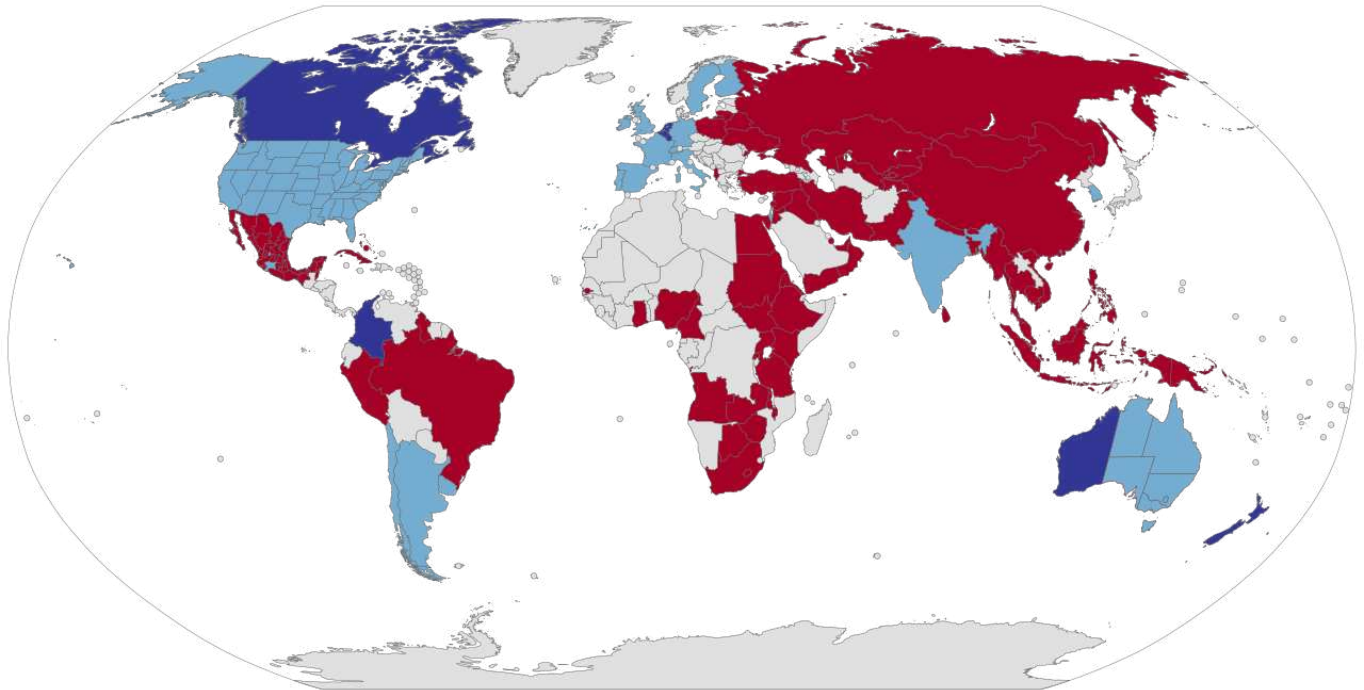
Czy zdarzyło ci się kiedyś doznać jakiejś kontuzji – np. złamać nogę, która była na tyle poważna, że wymagała wizyty na szpitalnym oddziale ratunkowym? Jeśli nie – masz dużo szczęścia – zaręczam ci, że to nic przyjemnego.

Czujesz okropny ból, ale musisz czekać na swoją kolej. Kolejka jest długa i, jak na złość, kurczy się bardzo powoli. Każdy z czekających znajduje się w podobnym położeniu. Gdyby ktoś nagle postanowił dostać się do lekarza poza kolejnością, wszyscy słusznie zareagowaliby gniewem. Gdyby jednak w poczekalni pojawił się nagle ktoś w bardzo złym stanie, byłoby równie oczywiste, że powinien niezwłocznie trafić do lekarza. Ludzkie życie jest wartością, której przypisujemy duże znaczenie moralne. Ratowanie życia (zwłaszcza niewinnego) człowieka ma pierwszeństwo np. przed chęcią ograniczenia dyskomfortu, jaki wywołuje we mnie ból nogi.

Zapewne więc zgodzisz się ze mną, że medycyna ma wymiar moralny. Możesz jednak powiedzieć: no tak, ale nad czym się tu rozwodzić? Intuicyjnie czujemy, co jest w porządku, a co nie. Zgadzam się, że przykład z poczekalnią jest oczywisty. Ale jak rozstrzygnąć następujący dylemat: szpital nie jest w stanie przyjąć wszystkich chorych, którzy zarazili się śmiertelną chorobą zakaźną. Komu przyznać w takiej sytuacji pierwszeństwo, a komu odmówić pomocy? Czy lekarze powinni pomagać po prostu tym, którzy pierwsi zjawiają się szpitalu? Wydaje się to sprawiedliwe, ale czy konsekwencje takiego rozwiązania są dla nas etycznie do przyjęcia? Możemy przyjąć dziesięciu pacjentów w podeszłym wieku, którym ogólny stan zdrowia i tak najpewniej nie pozwoli przeżyć – pomimo fachowej pomocy. Nie będziemy już jednak mogli udzielić pomocy młodemu pacjentowi, który ma duże szanse na przeżycie, ale tylko jeśli przyjmimy go do szpitala. Czy nie powinniśmy dać mu pierwszeństwa? A jeżeli tak, czy oznacza to, że starsi pacjenci mają być potraktowani gorzej? Z tego rodzaju dylematami mierzy się dyscyplina wiedzy nazywana **bioetyką** (gr. *bios* – życie; *ethos* – zwyczaj).

Czym jest bioetyka?

W jaki sposób rozwiązywać podobne dylematy moralne? Czasem, kiedy w grę wchodzi emocje (wyobraź sobie, że „młodemu pacjentem” z naszego przykładu jesteś ty, zaś „starszym pacjentem” – bliski członek twojej rodziny), wydaje się to wręcz niemożliwe.

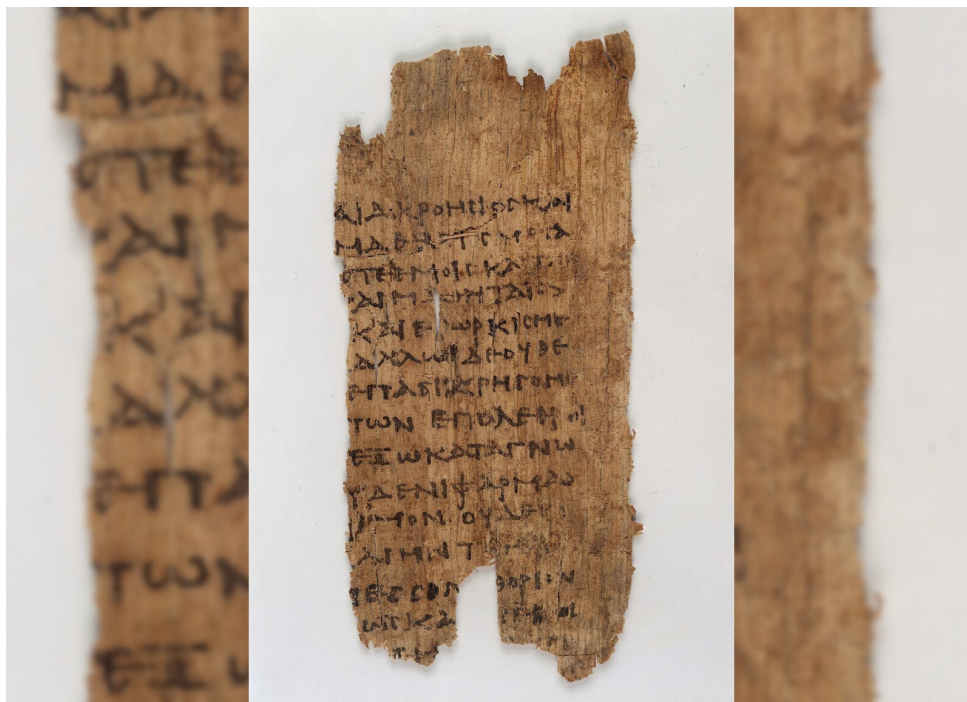

Eutanazja (gr. „dobra śmierć”) to motywowane współczuciem pozbawienie życia nieuleczalnie chorego człowieka. Wyróżnia się m.in. eutanazję dobrowolną – dokonywaną na życzenie pacjenta, oraz niedobrowolną – dokonywaną w interesie pacjenta, gdy ten nie jest w stanie podjąć samodzielnej decyzji w tej sprawie. Kolorami jasno- i ciemnoniebieskim zostały zaznaczone kraje, w których legalne są różne formy eutanazji, kolorem czerwonym – kraje, w których jest ona zakazana.

Źródło: Michael Jester, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Z perspektywy bioetyki wygląda to następująco: istnieje cały szereg dylematów moralnych związanych z zagadnieniami życia i zdrowia, które domagają się rozstrzygnięcia. Dotyczą one tego, od kiedy życie powinno podlegać ochronie (problem aborcji), kiedy może przestać podlegać ochronie (problem [eutanazji](#) i tzw. uporczywej terapii), tego, co dzieje się w laboratoriach (jak etycznie prowadzić badania na ludziach, ludzkich zarodkach oraz na zwierzętach), a także relacji między lekarzami a pacjentami.

Problemów tego rodzaju od jakiegoś czasu (mniej więcej od lat 70. XX wieku) mamy jako społeczeństwa coraz więcej. Wynika to z postępu naukowego i technologicznego, który ma bezpośredni wpływ na nasze życie. Czyni on możliwym to, co wcześniej było nie do wyobrażenia. Współcześnie już na etapie wczesnego życia płodowego da się stwierdzić, czy rozwijający się płód nie cierpi na poważne choroby genetyczne. Lekarze potrafią sztucznymi metodami utrzymywać przy życiu człowieka, który jeszcze pół wieku temu byłby skazany na śmierć. Biotechnolodzy hodują metodami *in vitro* (łac. w szkle – czyli w warunkach laboratoryjnych) tkanki roślinne oraz zwierzęce. Wszystkie te osiągnięcia są zarazem wyzwaniem dla naszych tradycyjnych systemów moralnych – wyrastające z tych systemów intuicje moralne ludzi nie potrafią sobie z tymi kwestiami poradzić. Dlatego też toczą się wokół nich często gorące, emocjonalne spory.

Starożytni lekarze składali tak zwaną „przysięgę Hipokratesa”, w której zobowiązywali się m.in. do działania w interesie pacjenta oraz nieujawniania tajemnicy lekarskiej. Etyka towarzyszyła medycynie od zawsze. Złożoność i komplikacje związane z rozwojem biotechnologii i nowoczesnych form terapii sprawiły, że konieczne stało się powołanie nowej dyscypliny wiedzy zajmującej się rozstrzygnięciem dylematów moralnych związanych z problematyką życia i zdrowia. Tym właśnie zajmuje się bioetyka.

Źródło: *Tekst papyrusu: fragment przysięgi Hipokratesa.*, Wellcomeimages, licencja: CC BY 4.0.

Bioetyka wychodzi z założenia, że tego rodzaju dylematy moralne należy rozstrzygać na drodze racjonalnych debat. Nie wystarczy odwołanie się do naszych intuicji czy nawet obowiązujących systemów wartości. Rozstrzygnięcia moralne powinny być poparte rozbudowaną argumentacją.

Argumenty bioetyczne wywodzą się oczywiście ze stanowisk etycznych, ale nie tylko. Refleksja bioetyczna łączy w sobie elementy wielu dyscyplin – biologii, biochemii, nauk inżynierskich, prawa oraz nauk społecznych, dlatego mówi się, że jest interdyscyplinarna. To kolejne założenie – tylko rozpatrzenie danego problemu bioetycznego w wielu aspektach (nie tylko etycznym, nie tylko naukowym, ale również prawnym i społeczno-politycznym) pozwalają na dokonanie rozsądnego rozstrzygnięcia.

Nowoczesna aparatura do dializ pozwala filtrować poza organizmem krew osób cierpiących na choroby nerek. Początki współczesnej bioetyki łączą się właśnie z tą technologią. Gdy pojawiła się ona w latach 60. w Stanach Zjednoczonych, szpitale stanęły przed dylematem, w jaki sposób uregulować dostęp pacjentów do pierwotnie ograniczonej liczby aparatur. Powołano w tym celu komisję, która miała zaproponować rozwiązanie. Choć przyjęte przez nią metody i rozstrzygnięcia, do których doszła, okazały się kontrowersyjne, to wytyczyła ona szlak dla

By zająć stanowisko w sporze bioetycznym, trzeba więc czegoś więcej niż sama ocena problemu z perspektywy moralnej.

Argumenty muszą opierać się również na

danych empirycznych oraz na aktualnym stanie wiedzy naukowej. Nie mogą również abstrahować od tego, jakie będą konsekwencje wprowadzenia określonych rozwiązań prawnych. Jak zatem możesz zauważyć, bioetyka okazuje się na wskroś praktyczną dyscypliną wiedzy. Po pierwsze wyrasta z potrzeby rozstrzygnięcia konkretnego dylematu bioetycznego. Po drugie nie może zatrzymać się na poziomie ogólnych, abstrakcyjnych rozważań nad wartościami. Powinny one doprowadzić do konkretnego rozstrzygnięcia – oceny etycznej problemu, propozycji uregulowań prawnych, a nawet szczegółowych procedur, które będzie można stosować w szpitalach, laboratoriach czy klinikach.

późniejszych komisji bioetycznych, powoływanych przy okazji konkretnych sporów.

Źródło: Anna Frodesiak, Wikimedia Commons, licencja: CC 0 1.0.

Dr Karl Brandt podczas procesu

W tak zwanym „procesie lekarzy” amerykański trybunał wojskowy osądził hitlerowskich zbrodniarzy wojennych, którzy w czasie II wojny światowej dopuszczali się pseudomedycznych eksperymentów na więźniach obozów koncentracyjnych. Nazistowskie zbrodnie były jednym z impulsów do prawnego uregulowania kwestii bioetycznych – w tym eksperymentów na ludziach – w państwach demokratycznych.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Etyka a bioetyka

Bioetyka łączy w sobie wiele dyscyplin wiedzy, lecz my skupimy się teraz na pytaniu, co łączy ją z etyką. Argumenty formułowane w debatach bioetycznych odwołują się zazwyczaj do następujących teorii etycznych.

1	Utylitaryzm	<p>Należy do większej rodziny teorii etycznych – konsekwencjalizmu, który zakłada, że ocena etyczna danego czynu zależna jest od jego skutków (a nie np. od intencji działającego podmiotu lub zgodności z obowiązującymi normami). Utylitaryzm (łac. <i>utilitas</i> – korzyść, pożytek) uszczegóławia tę ogólną zasadę. Głosi mianowicie, że dobre są tylko te czyny, które przyczyniają się do pomnażania szczęścia powszechnego. Oznacza to, że ich skutkiem jest wzrost przyjemności i redukcja cierpienia w świecie. Podstawowym kryterium oceny moralnej czynu jest zatem w utylitaryzmie jego użyteczność, rozumiana jako redukcja cierpienia, przyczynianie się do szczęścia, pożytku (działanie przynosi komuś pożytek wtedy, kiedy leży w jego dobrze pojętym interesie) dla jak najszerszej grupy osób. W związku z tym rozważania bioetyczne przybierają w utylitaryzmie postać rachunku (moralnych) zysków i strat danego działania.</p>
2	Deontologizm	<p>To stanowisko etyczne, które uznaje czyn za dobry tylko wtedy, gdy jest on zgodny z nakazem lub zakazem autorytetu moralnego. Autorytet ten może być dwojakiego rodzaju. Może być nim sam działający podmiot (człowiek), a konkretniej – jego sumienie lub rozum (etyka autonomiczna). Autorytet może być również zewnętrzny wobec podmiotu (etyka heteronomiczna); w teoriach etycznych za taki autorytet uznaje się Boga lub państwo (moralność utożsamia się z interesem państwa). Do deontologizmu zaliczają się zazwyczaj te stanowiska bioetyczne, które uzasadniają swoje oceny moralne, odwołując się do norm i wartości określonej religii. Inną odmianą deontologizmu jest opierająca się na idei autonomii woli (etyka autonomiczna) etyka Immanuela Kanta wraz z jej naczelną zasadą – imperatywem kategorycznym.</p>

3	Personalizm	To stanowisko etyczne opierające się na pojęciu osoby (łac. <i>persona</i> – osoba) rozumianej jako podmiot moralny, czyli byt, który sam w sobie posiada autonomiczną i nieredukowalną wartość moralną (godność) oraz odpowiedzialność moralną wobec innych osób. Nieetyczny jest w perspektywie personalistycznej każdy czyn, który występuje przeciwko godności drugiego człowieka i – przede wszystkim – przeciwko jego życiu. Zdecydowana większość personalistów to teiści , a personalizm opiera się na etyce chrześcijańskiej. Mimo to stanowisko personalistyczne można zajmować również bez czynienia założenia o istnieniu Boga (personalizm ateistyczny).
4	Etyka cnót	Etyka cnót odwołuje się do pojęcia eudajmonii, czyli szczęścia, które można też rozumieć jako dążenie do osiągnięcia indywidualnej doskonałości. Człowiek posiada pewne cnoty, czyli zalety etyczne (np. hojność, mądrość, odwagę), ale również wady. Jego działania mogą sprzyjać cnocie, czyli rozwojowi, samodoskonaleniu moralnemu (to główny cel, jaki stawia przed człowiekiem etyka cnót) lub też hamować ten rozwój. W kontekście bioetycznym należy więc zadać pytanie, czy zachowanie, nad którym się zastanawiamy, czyni jednostkę lepszym (bardziej cnotliwym) czy gorszym człowiekiem.

Słownik

bioetyka

(gr. *bios* – życie; *ethos* – obyczaj) dyscyplina wiedzy, która zajmuje się rozstrzygnięciem dylematów moralnych dotyczących problematyki życia i zdrowia – zwłaszcza tych, które pojawiają się w wyniku rozwoju medycyny i biotechnologii; nazwa *bioetyka* została po raz pierwszy zastosowana w USA w latach 70. XX wieku

etyka autonomiczna

(gr. *autonomía* – samorząd) stanowisko w etyce, które głosi, że źródłem norm moralnych jest suwerenny ludzki rozum

etyka heteronomiczna

(gr. *hetero* – inny; *nomos* – prawo) stanowisko w etyce, które głosi, że źródłem norm moralnych jest Bóg (w niektórych ujęciach – państwo)

eutanazja

(gr. *euthanasia* – dobra śmierć) powodowane współczuciem pozbawienie życia cierpiącego i nieuleczalnie chorego człowieka; eutanazji dokonuje się na życzenie chorej osoby (eutanazja dobrowolna) lub, gdy znajduje się ona w stanie, który uniemożliwia świadome wyrażenie woli, na życzenie najbliższej rodziny (eutanazja niedobrowolna)

imperatyw kategoryczny

(łac. *imperativus* – rozkazujący; gr. *kategorikós* – orzekający, stwierdzający) główna zasada etyki Immanuela Kanta, będąca bezwarunkowym nakazem moralnym, który głosi:
Postępuj wedle takiej tylko zasady, co do której mógłbyś chcieć, aby była prawem powszechnym

teizm

(gr. *theos* – bóg) stanowisko filozoficzne przyjmujące istnienie osobowego i transcendentnego Boga, będącego stwórcą świata oraz ludzi i sprawującego nad tym światem opiekę

Schemat

Polecenie 1

Schemat przedstawia cztery główne teorie etyczne mające zastosowanie w sporach bioetycznych. Do każdego z nich przypisane jest hasło, które skrótowo wyraża główne kryterium oceny moralnej związane z danym stanowiskiem.

Twoje zadanie polega na zastosowaniu każdego z wymienionych w schemacie kryteriów. Zastanów się, w jaki sposób przedstawiciele każdego ze stanowisk odpowiedzieliby na pytanie, czy aborcja jest moralnie dopuszczalna. Upewnij się, że za każdym razem podajesz uzasadnienie odpowiedzi. Zanim przystąpisz do zadania, zapoznaj się z punktami 3 i 4, które poszerzają nieco informacje dotyczące deontologizmu. Informacje o tym, czym jest aborcja, znajdziesz w punkcie 7.

Polecenie 2

Zapoznaj się z propozycjami rozstrzygnięć, które znajdują się w punktach 1-2 oraz 5-6, i dokonaj samodzielnej oceny swoich odpowiedzi. Czy udało ci się poprawnie zastosować każde ze stanowisk do problemu aborcji? Jeśli odnajdziesz różnice między swoimi odpowiedziami a propozycjami ze schematu, zapisz je poniżej i zastanów się, skąd wynikają.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Pokoloruj określenia, które oddają charakter rozważań w obrębie bioetyki.

zielony

ma na celu rozstrzygnięcie konkretnych dylematów moralnych, dąży do sformułowania projektów praw i procedur, wyrasta z praktycznej potrzeby – rozstrzyga rzeczywiste dylematy moralne, opiera się na jednej teorii etycznej, nie umożliwia rozstrzygnięcia, przekształca kwestie praktyczne w abstrakcyjne zagadnienia etyczne

Ćwiczenie 3

Zdecyduj, czy poniższe stwierdzenia, które odnoszą się do bioetyki, są prawdziwe, czy fałszywe.

Twierdzenie	Prawda	Fałsz
Wbrew powszechnym mniemaniom bioetyka nie jest dyscypliną filozofii, lecz biologii.	☐	☐
Jedną z kluczowych własności rozważań bioetycznych jest praktycyzm.	☐	☐
Bioetycy skupiają się w swoich rozważaniach na etyce i pomijają zagadnienia prawne i społeczne.	☐	☐
Rozważania bioetyczne całkowicie pomijają przekonania religijne uczestników debaty.	☐	☐

Ćwiczenie 4

„Aborcja jest zła, ponieważ łamie zakaz zabijania, wywodzący się z normy: »Nie zabijaj!«”. Na jakiej teorii etycznej opiera się ten argument?

- deontologizm
- personalizm
- etyka cnót
- utilitaryzm

Ćwiczenie 5

W jaki sposób utilitarysta mógłby uzasadnić dopuszczalność aborcji w przypadku wykrycia choroby genetycznej u płodu?

- Aborcja ochroni godność matki.
- Aborcja zapobiegnie cierpieniu, na jakie skazane byłoby dziecko, gdyby się urodziło.
- Kobieta ma pełną wolność decydowania o własnym ciele.
- Decydując się na aborcję, matka kieruje się w takiej sytuacji roztropnością.

Ćwiczenie 6

Na gruncie której z poniższych teorii etycznych eutanazja uznawana jest za zło?

- katolicki personalizm
- personalizm ateistyczny
- utilitaryzm
- etyka cnót

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Maćkowska

Przedmiot: Filozofia

Temat: Etyka a bioetyka. Źródło problemów bioetycznych

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

III. Wybrane problemy filozofii.

7. Wybrane współczesne spory bioetyczne. Uczeń:

- 1) wymienia ważniejsze współczesne problemy bioetyczne oraz przedstawia ich główne rozwiązania;
- 2) określa związek między tymi rozwiązaniami a przyjętymi założeniami ontologicznymi, antropologicznymi i ogólnoetycznymi;
- 3) podejmuje dyskusję na temat wybranego sporu bioetycznego, korzystając z posiadanej wiedzy filozoficznej i logicznej.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- charakteryzuje bioetykę jako praktyczną i interdyscyplinarną dyscyplinę wiedzy;
- dostrzega spory bioetyczne istniejące w debacie publicznej;
- analizuje związek między stanowiskami bioetycznymi a teoriami etycznymi, do których się odwołują.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- odwrócona klasa;
- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie zapoznają się z treściami w sekcji „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel loguje się na platformę i wyświetla na tablicy stronę tytułową e-materiału. Przedstawia uczniom temat lekcji oraz jej cele, a następnie wspólnie z nimi określa kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika nauczyciel sprawdza przygotowanie uczniów do lekcji. Następnie inicjuje rozmowę kierowaną na podstawie pytań zawartych we wprowadzeniu.

Faza realizacyjna:

1. **Mapa myśli.** Nauczyciel zapisuje na tablicy hasło związane z tematem zajęć: *bioetyka*. Uczniowie podają swoje pomysły, a wyznaczony moderador zapisuje je na tablicy w formie mapy myśli/pojęć, której centralnym punktem jest zapisany problem. Po zapisaniu propozycji uczniowie samodzielnie je weryfikują. Następnie nauczyciel uzupełnia wypowiedzi uczniów, jeśli jest to konieczne.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Ilustracja interaktywna”. Wybrany uczeń odczytuje treść poleceń:
– *Zastanów się, w jaki sposób przedstawiciele każdego ze stanowisk odpowiedzieliby na pytanie, czy aborcja jest moralnie dopuszczalna. Upewnij się, że za każdym razem podajesz uzasadnienie odpowiedzi;*

– Zapoznaj się z propozycjami rozstrzygnięć, które znajdują się w punktach 1–2 oraz 5–6 i dokonaj samodzielnej oceny swoich odpowiedzi. Czy udało ci się poprawnie zastosować każde ze stanowisk do problemu aborcji? Jeśli odnajdziesz różnice między swoimi odpowiedziami a propozycjami ze schematu, zapisz je poniżej i zastanów się, skąd wynikają.

Klasa dzieli się na grupy i opracowuje propozycje odpowiedzi. Przedstawiciel wskazanej grupy prezentuje propozycję rozwiązania zadania, a pozostali uczniowie komentują. Nauczyciel w razie potrzeby uzupełnia odpowiedzi uczniów, udzielając im informacji zwrotnej.

3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 1–6.

Faza podsumowująca:

1. W ramach podsumowania uczniowie wykonują ćwiczenie nr 7: *Wyjaśnij, w jaki sposób personalista uzasadniłby sprzeciw wobec eutanazji.*
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenie nr 8 zawarte w sekcji „Sprawdź się”. Przygotowują uzasadnienia swoich odpowiedzi.
2. Obserwuj debatę publiczną w Polsce przed kilka dni z rzędu. Wybierz i opisz jeden przykład z mediów, który może być ilustracją do wybranego przez siebie pojęcia lub problemu z dzisiejszej lekcji.

Materiały pomocnicze:

- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2005.
- Brudnik E., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie: przewodnik po metodach aktywizujących*, Warszawa 2010.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Schemat” do pracy przed lekcją. Uczniowie zapoznają się z jego treścią i przygotowują do pracy na zajęciach w ten sposób, żeby móc samodzielnie rozwiązać zadania.